

Türkçede Ünsüz Tabanlı Uyum: I-Yayılmı ve Uyumsuzluk Örüntülerinin Başlık Yaklaşımı ile İncelenmesi

Göktuğ Börtlü & Semra Baturay Meral

Selçuk Üniversitesi, Yıldız Teknik Üniversitesi/Helsinki Üniversitesi

goktug.bortlu@selcuk.edu.tr sbaturay@yildiz.edu.tr

Türkçenin ünlü uyumu üzerine birçok çalışma yapılmış olup “uyumsuz” örüntüler alanyazında tartışma konusu olmuştur (Clements ve Sezer, 1982; Denwood, 1998; Polgárdi, 1999). Pöchtrager (2010), içsel uyumsuzlukları **I** ve **U** elementlerine dayandırarak şu kısıtlamalarla ilişkilendirmektedir: (i) *Başsız konumlar herhangi bir sesbilimsel içeriği barındırabilir*; (ii) *I yalnızca baş konumu boş olan sesbilimsel içeriklere yayılır*; (iii) *U yalnızca başsız içeriklere yayılır*. Çalışmamız, Pöchtrager’in ünlü uyumu konusunda önerdiği kısıtlamaları benimseyip ünsüz kaynaklı **I** yayılımının gerçekleştiği çevrelerdeki dışsal uyumsuzluk örüntülerini açıklamak için farklı kısıtlamalar önermeyi amaçlamaktadır.

- (1) a. *sürat-ler* **sürat-lar* f. *vals-ler* **vals-lar*
b. *gol-ler* **gol-lar* g. *alp-ler* **alp-lar*
c. *rab-ler* **rab-lar* e. *harf-ler* **harf-lar*
d. *had-ler* **had-lar* h. *harp-ler* **harp-lar*

(1a-h)’de verilen örneklerde uyumsuzluk olmadığı, ancak ünlüden ünlüye değil, ünsüzden ünlüye element yayılmasının gerçekleştiği düşünülmektedir. Çalışmamızda, kök sonu ünsüzlerin içerdiği **I** elementinin, belirli sesbilimsel kısıtlamalar altında komşu ünlülere yayıldığı savunulmaktadır.

- (2) a. **b o l - l e r** b. **b o l - l a r**
| | | | | |
U - - U - -
A U A A U A
A I
I →

bol [bol] (2a) ve *bol* [boł] (2b) gibi en küçük çiftler incelendiğinde *l* ve *ł* için farklı element yapılarını bulduklarını ve bunun ünlü uyumunun sonuçlarını etkilediği gözlemlenmektedir. Örneğin, [bol] (2a) örneğindeki *l* birimi, |_ (UAI) | yapısına sahip olup **I** elementinin yayılmasına ve ekte [e] sesinin ortaya çıkmasına olanak tanırken [boł] (2b) örneğindeki *ł* birimi, |_ (UA) | yapısına sahip olduğundan **I** elementinin eksikliği nedeniyle ekteki ünlü [a] olarak yüzeyde görünmektedir. Bu örüntü, (1a-h)’de verilen diğer “uyumsuzluk” örnekleri için de geçerlidir. Çalışmamız, (1a-h) örneklerindeki **I** elementini içeren kök sonu ünsüzlerinin, bu elementi içermeyen ünsüzlerden farklılaştığını ve bu farkın, *sürat-ler* vs. *lügat-lar* ve *harp-ler* vs. *eşarp-lar* gibi örneklerde, eklerdeki ünlü değişkenliği üzerinden belirgin bir şekilde ortaya çıktığını göstermektedir.

Çalışmamız, önceki incelemelerden farklı olarak temel savını şu şekilde sunmaktadır: Kök sonu ünsüzündeki **I** elementinin yayılabilmesi için, bulunduğu sesbilimsel içeriğin baş konumunda olmaması ve yayıldığı konumun da baş konumunun boş olması gerekmektedir. Bu kısıtlama, *t/* ve *j* ünsüzlerinde baş konumunda bulunan **I** elementinin, çoğul ekindeki ünlüye yayılmama nedenini açıklamaktadır (3a-b).

- (3) a. **t a t f - l a r** b. **r a j - l a r**
| | | | | |
A ? - A I -
I A A
H A
A

Buna göre, aşırı yayılmayı engellemek adına çalışmamızda **I** yayılmasının üç kısıtlamaya uyması gerektiği öne sürülmektedir:

- (4) K1: **I** yalnızca başsız ünlülere yayılabilir.
K2: **I** yalnızca kaynak içerikte baş konumunda değilse yayılabilir.
K3: **I** yalnızca sağdaki en yakın ünlüye yayılabilir.

K1, **I** elementinin yalnızca başsız, diğer bir deyişle $|_ (A)|$ ya da $|_ ()|$ yapısına sahip ünlülere yayılmasını sağlamaktadır. K2, **I** elementinin baş konumundayken yayılmasını engellemekte ve K3, **I** yayılmasını yalnızca sağdaki en yakın ünlü dışında bulunan diğer ünlülere yayılmayacağını belirtmektedir. Bu kısıtlamalar, **I**'nin ünsüzlerden yayılabileceği koşulları tanımlarken belirli element ve konumsal gereksinimlerin korunmasına olanak tanımaktadır.

Türkçede ünsüz-ünlü etkileşimlerine yönelik önceki araştırmalarda, özellikle ünsüzler ve ünlü uyumu konularında veri (İskender, 2021) ve kuramsal (Canalis ve Dikmen, 2021) açıdan bazı boşluklar olduğu ve bu alanlarda daha fazla araştırmaya gereksinim duyulduğu gözlemlenmektedir. Çalışmamız, bu boşlukları doldurmayı amaçlamakta ve Balcı'nın (2006) Türkçe ünsüzleri için önerdiği element birleşimleri çerçevesinde, Pöchtrager'in içsel uyum incelemesini dışsal uyuma genişletip yeni bir bakış açısı sunmaktadır. Ayrıca, ünsüz elementlerinin, özellikle uyumsuz durumlarda ünlü uyumunu nasıl etkilediğini açıklamak için üç kısıtlanmalı bir **I**-yayılma örüntüsü önermektedir.

Anahtar sözcükler: ünsüz tabanlı uyum, I-uyumu, başlılık.

Kaynakça

- Balcı, E. (2006). *A government phonology analysis of Turkish consonants* [Ph.D. Dissertation]. Boğaziçi University.
- Canalis, S., & Dikmen F. (2021). Turkish palatalized consonants and vowel harmony. *Proceedings of the Workshop on Turkic and Languages in Contact with Turkic*, 6, 41–55.
- Clements, G. N., & Sezer, E. (1982). Vowel and consonant disharmony in Turkish. In H. van der Hulst & N. Smith (Eds.), *The structure of phonological representations, part II* (pp. 213–255).
- Denwood, A. (1998). A template for Turkish. *SOAS Working Papers in Linguistics and Phonetics*, 8, 177–190.
- Denwood, A. (2002). Vowel harmony in Government Phonology: Three for the price of one. *Altai Hakpo Journal of the Altaic Society of Korea*, 12, 155–182.
- İskender, H. (2021). A case of absolute neutralization in Turkish: T-Palatalization and its predictability. *Zemin*, 2, 78–111.
- Kabak, B. (2007). Hiatus resolution in Turkish: An underspecification account. *Phonology*, 24(3), 317–360.
- Polgárdi, K. (1998). *Vowel Harmony: An account in terms of Government and Optimality*. Holland Academic Graphics.
- Polgárdi, K. (1999). Vowel harmony and disharmony in Turkish. *The Linguistic Review*, 16(2), 187–204.